

УДК 316.422
JEL O10, O11, P51, P46

О. В. Макара

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів та кредиту Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк
e-mail: ok302008@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5705-6169>

В. А. Новицький

аспірант кафедри обліку і аудиту Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк
e-mail: info@novimandry.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-4072-6941>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Розглядаються теоретичні засади дослідження розвитку соціально-економічних систем. Доведено, що розвиток доцільно розглядати як загальний процес в органічній єдності соціально-економічної системи. Окреслено необхідність застосування моніторингу соціально-економічної системи регіону. За результатами методологічних підходів представлено визначення поняття «соціально-економічна система». Розкрито сутність соціально-економічної системи. Обґрунтовано, що розвиток соціально-економічної системи формується комплексно, із взаємопов'язаних факторів і забезпечується ефективним механізмом державного регулювання і управління на регіональному рівні. Визначено, що сутність управління розвитком соціально-економічної системи можна визначити як особливий вид цілеспрямованої діяльності, що сприяє досягненню прогресивних змін при підтримці динамічної рівноваги і здійсненні процесу розширеного відтворення в регіонах. Сформовано пропозиції щодо розроблення моніторингу соціально-економічної системи регіону, який дасть змогу обґрунтувати пріоритети соціально-економічного розвитку, підвищить ефективність стратегічного планування, прогнозування та програмування, а головне – забезпечить необхідні темпи зростання економіки й, відповідно, підвищення якості і рівня життя населення.

Ключові слова: соціально-економічна політика, соціально-економічний розвиток, соціально-економічна система, моніторинг соціально-економічної системи регіону, рівень життя населення.

Makara O., Novytsky V. THEORETICAL FOUNDATION OF THE RESEARCH OF THE SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS DEVELOPMENT

Forming of efficient socio-economic policy in conditions of modern globalization trends is characterized by the fact that external environment becomes more and more unclear, its changes become more frequent and its consequences become unpredictable. There is an urgent need to search for the reserves to improve territorial management. The process of managerial decision-making is an integral part of management cycle. It is necessary to have complex information to make efficient decisions that enables establishment of the system of direct and reverse relations between the activity of legislative and executive authorities and response to them in the regions. The system of monitoring is currently the one that is most relevant under market conditions. It provides quick collection of information on complex socio-economic phenomena and processes expressed in a few important parameters for immediate diagnostics of an object's condition. The article deals with theoretical foundations of the research of the social and economic systems development. The authors prove that development should be considered as a general process in the organic unity of the socio-economic system. The necessity of monitoring the social and economic system of the region is outlined. To achieve the goal, the following general scientific and special research methods are used: observation, generalization, comparison and analysis, abstract and logical method. According to the results of methodological approaches, the definition of the term "social and economic system" is presented. The essence of social and economic system is disclosed in the article. The article argues that the development of the social and economic system is formed in a complex by the interconnected factors and is provided by an effective mechanism of state regulation and management at the regional level. The authors prove that the essence of management of the development of socio-economic system can be defined as a special kind of purposeful activity, which contributes to the achievement of progressive changes in maintaining a dynamic equilibrium and the implementation of the process of expanded reproduction in the regions. The article provides suggestions over the development of monitoring of social and economic system in the region, which will allow to justify the priorities of social and economic development, will increase the effectiveness of strategic planning, forecasting and programming, and most importantly – will provide the necessary rates of economic growth and improving of the living standards.

Keywords: socio-economic policy, socio-economic development, socio-economic system, monitoring of socio-economic system of the region, the quality and standard of living.

Постановка проблеми. Формування ефективної соціально-економічної політики в умовах сучасних глобалізаційних тенденцій характеризується тим, що зовнішнє середовище стає все більш невизначеним, його зміни частими, а наслідки непередбачуваними.

Нагальною є необхідність пошуку резервів удосконалення управління територіями. Невід'ємною частиною управлінського циклу є процес прийняття управлінських рішень. Для ухвалення ефективних рішень потрібна комплексна інформація, що дає змогу

встановити систему прямого і зворотного зв'язку між заходами законодавчої, виконавчої влади і реакцією на них у регіонах. Традиційна система збору й обробки інформації про соціально-економічний розвиток держави не дає змоги оперативно звертати рішення, що приймаються, з їх соціально-економічними наслідками. У сучасних ринкових умовах максимально цьому відповідає система моніторингу, тобто оперативного збору інформації про складні соціально-економічні явища і процеси, що описуються досить невеликою кількістю важливих показників для оперативної діагностики стану об'єкта.

Аналіз останніх досліджень. Теоретико-методологічні аспекти функціонування соціально-економічних систем висвітлені у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників: О. Авер'янова, В. Афанасьєва, О. Глухова, В. Ейтінгтона, У. Ешбі, Д. Клиланда, Г. Кунца, А. Маліновського, О. Петрова, А. Пилипенка, Г. Ракицької, М. Сетрова, Є. Ясіна та ін.

Широке коло питань, пов'язаних з теорію планування, розробленням сучасних концепцій регулювання соціально-економічного розвитку країни та її регіонів знайшли своє відображення у працях вітчизняних вчених-економістів: Б. Бірінберга, В. Беседіна, М. Гуревичова, Б. Крижанівського, А. Мельник, І. Михасюка, Б. Панасюка, В. Пили, М. Чумаченка.

Метою статті є визначення теоретичних засад дослідження розвитку соціально-економічних систем. Окреслено необхідність застосування моніторингу соціально-економічної системи регіону.

Основні результати дослідження. У структурі управління територіями спостерігається підвищення ролі регіонального фактора, активізуються процеси децентралізації, що забезпечують регіонам отримання відносної економічної самостійності в прийнятті управлінських рішень щодо раціонального використання економічних ресурсів. Сукупність ресурсів та економічних суб'єктів, які взаємопов'язані і взаємодіють між собою у сфері виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів і послуг, що потрібні у зовнішньому середовищі, утворюють соціально-економічну систему.

Соціально-економічна система регіону є цілісним утворенням і складається з елементів, які володіють власною динамікою, поведінкою і цільовими установками. Серед дослідників виділяється група тих, хто вважає, що регіон формує соціально-демографічну, фінансово-економічну, природно-екологічну, адміністративно-правову, виробничо-технологічну та політичну підсистеми [3]. З погіршенням екологічної ситуації в регіонах до складу соціально-економічної системи включили екологічну складову.

Системний підхід передбачає побудову логіко-інформаційної моделі для вивчення системи як єдиного цілого. Будь-яка складна система складається з безлічі підсистем. Водночас кожна з них, знаходячись у впорядковано стійкому стані, забезпечує впорядковано стійкий стан тієї системи, частиною якої вона є [7].

Регіон як соціально-економічна система характеризується комплексом взаємопов'язаних ознак: наявністю неоднорідних елементів, між якими існують певні зв'язки. Соціально-економічна система складається з функціональних (технологічна, соціальна, екологічна, економічна) і організаційних (форми господарювання та управління) підсистем.

В економічній літературі зустрічається поняття «технологічна підсистема» – сукупність ресурсного потенціалу регіону, технології та організації виробництва (надання послуги, проведення роботи), в сукупності забезпечують перетворення ресурсів на певний результат (продукція, робота, послуги). Зміст технологічної підсистеми визначається сутністю, функціональним призначенням конкретної соціально-економічної системи, частиною якої вона є [1].

Економічна і соціальна підсистеми в літературі називаються системами [4]. Необхідно відзначити, що кордони між цими підсистемами дещо «розмиті». Кожна з підсистем має властивості самоорганізації, певної автономії, розвивається з відповідними їй закономірностями.

Дослідження соціально-економічних систем пов'язано з вивченням вихідного стану, внутрішніх закономірностей, об'єктивних тенденцій їх розвитку, що проявляється у взаємозв'язках між елементами системи, між системою і зовнішнім середовищем.

Значний внесок у вивчення розвитку економічних систем вніс Н. Д. Кондратьєв, який розмежував динамічні процеси зміни економічних елементів у часі та просторі і виділив їх кількісні і якісні зміни [6].

Були виділені три типи законів і закономірностей: статичні, динамічні і генетичні. Закони статичності розкривають структуру, внутрішні і зовнішні взаємодії досліджуваного предмета в стані спокою і статично рівноважного руху. Закономірності динаміки проявляються в періоди порушення рівноваги, коли відбуваються якісні зрушення в пропорціях складових системи елементів і міжелементних зв'язків. Пізнання цих закономірностей допомагає з'ясувати передумови системних криз і оптимізувати шляхи виходу з них. Закономірності генетики розкривають механізми спадковості, мінливості і відбору в динаміці соціальних систем, визначають межі їх трансформації.

Розвиток соціально-економічної системи формується, з одного боку, за результатами реалізації комплексу взаємопов'язаних факторів. Але разом з тим забезпечується ефективним механізмом державного регулювання і управління на регіональному рівні. Об'єктивні межі управління регіоном обумовлені дією всієї системи об'єктивних законів суспільного розвитку і закономірностей. Суб'єктивні межі управління визначаються рівнем знання про основні фактори, під впливом яких відбуваються соціально-економічні процеси, механізм дії кожного фактора і спрямованість організації практичної діяльності органів управління для досягнення поставлених цілей [4].

У науковій літературі визначено, що розвиток – «спрямована, закономірна зміна; в результаті розвитку виникає новий якісний стан об'єкта – його складу або структури». Існує думка, що «розвиток» розглядається як «процес закономірної зміни, переходу з одного стану в інший, більш досконалий; перехід від старого якісного стану до нового, від простого до складного, від нижчого до вищого» [4]. Під час оцінювання розвитку соціально-економічних систем увага дослідників зосереджується на аналізі динаміки використання ресурсів, визначенні бажаних станів і результатів (місії, стратегічних цілей регіону) [7].

Основою для обґрунтування функцій, необхідних для збереження соціально-економічних систем, є

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ПЕРІОДУ УКРАЇНИ

закон доцільного й оптимального самоврядування і управління, згідно з яким процеси управління мають бути такі, щоб забезпечити системі досягнення головної мети і функціональних цілей оптимальним способом [7, с. 59].

Найбільш дієвими на сучасному етапі інструментами управління розвитком соціально-економічної системи є стратегічне планування, яке може використовуватися не тільки під час розроблення комплексних програм, але і під час здійснення антикризових заходів у регіонах.

Сутність управління розвитком соціально-економічної системи можна визначити як особливий вид цілеспрямованої діяльності, що сприяє досягненню прогресивних змін при підтримці динамічної рівноваги і здійсненні процесу розширеного відтворення в регіонах шляхом впливу суб'єкта управління на сукупність факторів, що впливають на зміни в регіональній системі, які забезпечують підвищення якості та рівня життя населення.

Однак під час управління розвитком соціально-економічної системи регіону можливі проблеми. Регіональною проблемою вважають конкретне явище (процес) політичного, економічного і соціального характеру, що створює ризик для нормального функціонування територіальної системи, що викликає напруженість у відповідному середовищі, а тому вимагає регулятивних дій центральних, регіональних,

місцевих органів влади і управління [2; 5]. Підтвердженням цього є скорочення обсягу виробництва, недобір податків, недостатня кількість ресурсів на утримання життєзабезпечувальних систем, зростання безробіття та активне нарощування міграційних процесів, перебування фінансової та грошово-кредитної сфер у стані поглиблення кризи, зниження життєвого рівня населення, що призводить до репресивності і занепаду великої частини території нашої країни. Серед основних проблем управління розвитком соціально-економічної системи регіону можна назвати й інші, пов'язані з питаннями проведення інституційних перетворень.

Соціально-економічна система регіону є складною системою, для управління якою органи влади повинні правильно оцінювати процеси, які відбуваються, правильно їх інтерпретувати і приймати відповідні рішення. Водночас основні напрями розробляються і здійснюються органами влади різних рівнів соціально-економічної політики та оцінюються системою індикаторів. Щоб ефективно, швидко і надійно оцінювати зміни, що відбуваються в розвитку території (регіон, місто, і т. ін.), необхідно володіти відповідною інформацією. Виникає необхідність проведення моніторингу соціально-економічної системи регіону, який представлений сукупністю певних підсистем на рис. 1.

Рис. 1. Моніторинг соціально-економічної системи регіону

Для якнайшвидшого виходу з кризи в країні потрібно вирішити питання регіонального соціально-економічного розвитку. Для цього слід визначити

перелік проблем конкретного регіону, визначити місце регіону серед регіонів на основі рейтингу та

втілити систему моніторингу соціально-економічної системи регіону на практиці.

Моніторинг соціально-економічної системи регіону має бути спеціально організованою, постійно діючою системою статистичної звітності, збору й аналізу статистичної інформації про соціально-економічний розвиток регіонів, проведення додаткових інформаційно-аналітичних обстежень і оцінювання стану, тенденцій розвитку загальнонаціональних і конкретних регіональних соціально-економічних проблем.

Тому беззаперечним є той факт, що методичні рекомендації з розроблення моніторингу соціально-економічної системи регіону дадуть змогу обґрунтувати пріоритети соціально-економічного розвитку, підвищать ефективність стратегічного планування, прогнозування та програмування, а головне – забезпечать економічну та соціальну безпеку, необхідні темпи зростання економіки й, відповідно, підвищення якості і рівня життя населення.

Висновки. Розвиток соціально-економічної системи формується комплексно із взаємопов'язаних факторів і забезпечується ефективним механізмом державного регулювання і управління на регіональному рівні.

У сучасній світовій економіці неможливе здійснення управлінського впливу на розвиток соціально-економічної системи без обробки необхідної інформації, що здійснюється за допомогою моніторингу.

Ефективність моніторингу соціально-економічної системи регіону як специфічної функції управління визначається підвищенням рівня і якості життя населення, що дасть змогу виробити оптимальні управлінські рішення, які сприятимуть якнайшвидшому подоланню кризи і подальшому розвитку економіки країни.

Список використаних джерел

1. Васин С. М. Трансформация социально-экономической системы региона. Пенза, 2005. 402 с.
2. Вахрушева О. Б. Мониторинг в современной системе управления. *Управленческий учет*. 2008. № 4. С. 11-16.
3. Гапоненко А. Л., Полянский В. Г. *Развитие региона: цели, закономерности, методы управления*. М.: Изд-во РАГС, 1999. 16 с.

4. Гапоненко А. Л. Стратегия социально-экономического развития: страна, регион, город. *Регион*. 2004. № 23. С. 25-27.

5. Коломийчук В. С., Шевчук Л. Т., Шульц С. Л. Стратегічні засади соціально-економічного розвитку регіону: Методологія, методи, практика. Київ, 2002. 277 с.

6. Кондратьев Н. Д. *Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения*. М.: Экономика, 2002. 767 с.

7. Таран-Лала О. М. Функціонування соціально-економічних систем: теорія та практика: монографія. Полтава: ПУЕТ, 2016. 332 с.

References

1. Vasin, S. M. (2005). Transformatsiya sotsial'no-ekonomicheskoy sistemy regiona [Transformation of the socio-economic system of the region]. Penza. [in Russian].
2. Vakhrusheva, O. B. (2008). Monitoring v sovremennoy sisteme upravleniya [Monitoring in a modern management system]. *Upravlencheskiy uchet – Management Accounting*, 4, 11-16. [in Russian].
3. Gaponenko, A. L., & Polyanskiy, V. G. (1999). Razvitiye regiona: tseli, zakonomernosti, metody upravleniya [Regional development: goals, patterns, management methods]. Moscow: Publishing house RAGS. [in Russian].
4. Gaponenko, A. L. (2004). Strategiya sotsial'no-ekonomicheskogo razvitiya: strana, region, gorod [Strategy of socio-economic development: country, region, city]. *Region – Region*, 23, 25-27. [in Russian].
5. Kolomyychuk, V. S., Shevchuk, L. T., & Shul'ts, S. L. (2002). Stratehichni zasady sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku rehionu: Metodolohiya, metody, praktyka [Strategic foundations of socio-economic development of the region: Methodology, methods, practice]. Kyiv. [in Ukrainian].
6. Kondratyev, N. D. (2002). Bol'shiye tsikly kon'yunktury I teoriya predvideniya [Large conjuncture cycles and prediction theory]. Moscow: Economics. [in Russian].
7. Taran-Lala, O. M. (2016). Funktsionuvannya sotsial'no-ekonomichnykh system: teoriya ta praktyka [Functioning of social and economic systems: theory and practice]. Poltava: PUET. [in Ukrainian].

Надійшло 28.03.2019 р.